

Že daleč od hiše pa se Bohorič zave, da se niti ne spominja več dotika Natašine roke. Zave se, da so govorili o sportu, o torti, o nemškem častniku, ki je napisal tri neumne pesmi, o Cankarju, ki je zabaven, in o zbirki znamk . . . in vrhu vsega se zave, da je postal humorist . . .

Ni mesečine, mrazi ga in po najbolj skritih ulicah se vrača domov kakor izobčenec.

(Dalje prihodnjič.)

« O B R A Z S T O L E T J A »

B. B O R K O

Češka književna kritika in esej sta kazala že v prejšnjih desetletjih očitno voljo, da se kar moči sprostita «težnosti zemlje», t. j. kvarljivih vplivov in polovičarskih ozirov do lokalnopatriotskega okolja, ki ima za vse vrednote dvojno merilo. Vzporedno s premagovanjem zgolj nacionalnega v slovstvu je šel boj zoper enostransko usmerjenost v nemški duhovni svet, — usmerjenost, ki jo dobro poznamo tudi Slovenci. Pod vplivom F. X. Šalde, kritika evropskega formata in mojstra češkega esejističnega sloga in po prizadevanju časopisa «Moderni revue», ki ga je vodil pokojni Arnošt Procházka, se je češko duhovno obzorje na široko razmaknilo v latinski svet. Predvsem pa si je pridobilo dokaj natančen razgled po francoski duhovni sodobnosti. Iz depresivnega občutja majhnega naroda, ki po psihološki potrebi slabiča, da vedno misli na svojo nemoč, zamenjuje zakon količine v gmotnem svetu s prevladujočim zakonom kakovosti v duhovnem svetu, se je počasi izločila gorjupa bojazen, da so malemu narodu določena že po naravi druga pota duhovnega razvoja. Tako se je razvnel v češkem slovstvu boj zoper provincializem, ki se je zanesel tudi v širše kroge in čigar plod je današnji češki c i v i l i z e m. V tem boju, ki ni nič drugega kot proces osamosvojitve in kulturne samoodločbe majhnega, a duhovno svobodnega naroda, zaznamuje češka kultura velik napredek. Premagala je malodušje preteklosti in ustvarila brez priznanja ali s priznanjem starih, «velikih» kultur nezavisno češko duhovno republiko, ki v zboru svojih svobodnih duhov ne loči več vrednot v take, ki «so za nas», in take, ki «niso za nas» — merilo, ki tolikanj označuje nesodobni in škodljivi provincializem v narodovem duhovnem vzdušju. Dobršen del zasluge za to preusmeritev in osamosvojenje češtva imajo baš književni kritiki in zlasti še esejisti. Esaj je bil in je še vedno najboljši prevodnik tujih miselnih struj v široko in tankočutno omrežje češke duhovnosti. Vrsta esejistov od Šalde do Götza ima lepo trumo izbranih, samoniklih, s

širokim znanjem in bistrim okusom oboroženih bojevnikov za povropljenje češke književnosti.

Med novimi imeni, ki označujejo dobo, katera je za omenjeni proces najvažnejša, namreč zadnjih 10 do 15 let, bi postavil ob bok Šaldi Františka G ö t z a. Ta kritik in esejist ne zastopa danes toli skrajnostne, predvsem vihravemu temperamentu podvržene smeri, kakor si jo je po svoji zadnji miselni konverziji izvolil F. X. Šalda. Po nekoliko kolebajočem presojanju in razvrščanju anarhičnih pojavov v češki povojni poeziji, ki je predmet prve knjige Fr. Götz, je zarisal v esejistični zbirki «Jasnící se horizont» (Praga 1926) že bolj vidne in določene obrise svoje duhovne osebnosti. Tu se je Götz spoprijel z novimi strujami, ki so po zlomu impresionizma, simbolizma, artizma in drugih med seboj pomešanih «izmov» vdrle v evropsko umetnost in povzročile nered in razkroj. V petih bistrim, s širokim poznavanjem najbližje sodobnosti in celo oddaljenih duhovnih sfer, kakor je n. pr. španska, pisanih esejih, premotriva Götz premaknitev starih perspektiv in išče mesto, kjer bodo stale nove*. Vendar je v teh esejih, kakor tudi v «Podobah», kjer je razčlenil 19 čeških pesnikov od Karla Hlavačka do Konstantina Biebla, še malce negotov. Ta knjiga, ki ne pričuje samo o avtorjevih analitičnih sposobnostih, marveč tudi o sposobnostih sinteze, še vedno ne izraža dokončno Götzovega stališča. Pisec je stal pregloboko sredi anarhije poprevratnih let, da bi se mogel povsem oteti nekimi simpatijam do duhovnega razkroja in zatajiti slednjo sorodnost s psihologijo novega rodu. Zato je njegova najnovejša knjiga «Tvář století» (Praga 1930) mimo svojih splošnih vrlin pomenljiva tudi za Götz samega. S prepričevalno samozavestjo, z redkim znanjem in z nedvomljivimi, jasno načrtanimi merili je František Götz napravil v tej knjigi prerez skozi evropsko duhovno sodobnost in obenem razodel brez dvoma izrazito fiziognomijo nadpovprečnega češkega kritika in esejista. Umljivo je, da je ta knjiga v kopici čeških esejističnih novosti zavzela čisto posebno mesto in da torej kaže obširneje izpregovoriti o nji kot o enem izmed dokumentarnih del novega češkega slovstva.

Götz je v podnaslovu označil «Obraz stoletja» kot «nekaj pogledov v psihologijo sedanjosti». Tu je zbranih in z vidno osnovno linijo združenih v celoto 39 esejev. Z njimi je pisec postavil pred čitatelja, označil in kritično premotril toliko in še nekaj več poglavitnih problemov sodobnega duhovnega življenja v zapadnem svetu. Kdor se hoče orientirati v sodobnosti (kar bi prijazno svetovali vsem,

* Iz te knjige «Jasnící se horizont» je priobčil «Ljubljanski Zvon» v prevodu Fr. Mesesnela esej «Pritok nove življenjske energije». (Glej LZ 1927., str. 277.)

ki si z ginljivo naivnostjo prizadevajo, da bi ujeli duha naših dni s svojimi predvojnimi zankami), ne bo zlahka našel — niti v večjih slovstvih — toli bistrega voditelja kot je pisec «Obraza stoletja». Mimo širokega razgleda in pregleda je zanimivo še to-le: Po dolgih, številnih in skoraj tragičnih poizkusih, da se iz območja umetnostnega ustvarjanja in doživljanja izžene človek kot osebnost, kot edinica, kot neka vsaj v širokih obrisih zaključena enota, si František Götz prizadeva, da osebnost vrne na njeno prejšnje gospodovalno mesto. Zato je kritik Miroslav Rutte dobro označil Götzovo knjigo kot «rehabilitacijo individualizma» («Nár. Listy», 12. januarja 1930.).

Kako zarisati obraz stoletja sredi prve polovice njegovega nemirnega, večno izpremenljivega toka? Götzu je «obraz stoletja» samo «izraz za psihologijo današnjega človeka in psihologijo današnje kulture». Le-to pa promatra in proučuje na duhovnih vrednotah, ki jih razvršča in veže v skoraj prirodopisno sistematiko. Kaj skuša izločiti iz njih? Osnovni ritem, ritem duhovnega razvoja našega stoletja. Najprej najde njegov simbol, — ključ k umevanju našega razbrzdano nemirnega časa. Ta simbol je *g o d b a*, «fluidum, ki ni zmožen prave konstrukcije, marveč je neskončno izpremenljiv in prilagodljiv časovnemu toku» (str. 75.). Vsa umetnost je danes izražena v *g i b a n j u*. To je opazil že pred leti Georg Simmel. Današnji čas ne mara forme; venomer stremi po brezličnosti. V filozofiji se pojavlja odpor proti razumu, ljubezen do vsega iracionalnega, relativnega, razvijajočega se, neustaljenega; zato stoje vsi moderni filozofski sistemi na negotovem osnovnem pojmu, ki se imenuje — življenje. V poeziji se je razbohotil protiformni anarhizem, v romanu se pojavlja težnja, da doumejemo tudi človeka kot brezformni fluidum — torej človeka brez karakterja ali depersonaliziranega. V psihologiji iščejo človekovo jedro v podzavesti. Svet objektov se povsod podira, konflikt in tragičnost se odpravljata. To protiformno gibanje je doseglo že nihilistično podobo. Taka anarhija je značilna podoba našega stoletja na njegovi embrionalni razvojni stopnji. Toda iz razkroja stvari in ljudi se nujno kristalizira nov svet reči in vrednot, nov svet individualitet, idej, karakterjev. «Od podzavestnega moramo zopet preiti k zavestnemu. Od mistike k jasnemu spoznanju. Od relativizma k umevanju nove absolutnosti. Od razgrete vizionarske kaotičnosti k novi stvarnosti. Od zmede k novi organizaciji kulturnih vrednot» (str. 9.).

V daljšem eseju razpravlja Götz o «izzvenitvi 19. stoletja», ki ga «hočeš nočeš imamo še vedno mnogo v krvi, srcu in možganih». Tu vidi Götz tri razvojne periode: racionalizem z Goethejem in romantizmom, potem razdobje naturalizma in materializma, ki je

doseglo višek v Nietzscheju; tretje pa je razdobje historizma, ki je povzdignilo na vladarski prestol kulturo. Ob koncu tega razvoja stojita Ibsen in Tolstoj; oba sta si prizadevala, da bi dala svetu nekako nadomestilo za mit in ga reformirala. Med obema in današnjo dobo zija značilen prepad. Že Gorkij je odkril v Tolstem pasivno, nepremično, fatalistično Azijo, medtem ko se današnja Evropa giblje v baš nasprotno smer — k Ameriki. Ibsen današnjega časa je — Pirandello, ki je relativiziral resnico in laž. Osnovni postulat 19. stoletja je *t i t a n i z e m*, «goreči napor človeka, ki je hotel prerasti človečanstvo». To mu ni uspelo. Odtod kaos novega stoletja.

V nadaljnjem eseju razčlenja Götz na spisih dramatika Ferdinanda Brücknerja in češkega pesnika Konstantina Biebla značilno potezo sedanosti: *t e s n o b o* («Stoletje tesnobe»). Nihilizem in kaos vzbujata grozo, obup in nemoč. Ta nastroj sedanjega časa se je pojavil že pri Dostojevskem, o čemer pričuje njegov roman «Besi». «Besi» in «Bratje Karamazovi» so Dantejev «Pekel» našega časa (str. 56.). Mimogrede si Götz ogleda tudi romane o vojni (esej «Vojna»). Tudi tu se razodeva psihologija po vojni izoblikovanega človeka. Depersonalizacijo, razkroj osebnosti, potopitev človeka v splošno nagonkost in podzavest potrjujejo vsi najznačilnejši leposlovni spisi o vojni (A. Zweig, Renn, Remarque, Frey i. dr.). Nadaljnja psihološka karakteristika sodobnega duhovnega stanja je to, kar imenuje Götz *«maškerada grimas»*, t. j. značilno uveljavljanje groteske in grotesknega v slovstvu in umetnosti, enako kot v modroslovju. Sem se štejejo poleg filozofije Julesa de Gaultiera, Paulhana in R. Müllerja Freienfelsa (slednjega v spisu «Die Dramaturgie des Lebens») cinično razgaljen človek v Haškovem «Vrlem vojaku Švejku», Pirandellove drame s svojo noetično fantastiko, Bontempellijev humor, Sternheim, H. Soumagne i. dr. Človek iz groteske je negacija človeštva. Danes smo že nasičeni večnega odkrivanja laži in zopet hrepenimo po «aktivni in silni človeški resnici». Zato groteska že propada. Grotesknost, razčlovečenje, brezličnost, destrukcija se zrcalijo tudi v dadaizmu. (Esej «Dada».) O duševni krizi, ki je značilna za vpliv dadaizma, razpravlja Götz v poizkusu o Hugonu Ballu, avtorju ene najznačilnejših izpovedi sodobnega anarhičnega, nihilističnega in v bistvu obupanega duha: «Flucht aus der Zeit». Nadaljnji esej velja nadrealizmu, ki je nadaljevanje dadaizma in ki ga Götz že v naslovu dobro označuje: *«m i s t i k a s n a»*. Zatem govori o «p r a z n o v e r j u p o n i ž n o s t i», kakor ga vidimo pri Duhamelu, Mauriacu in pri nekaterih nemških pisateljih. To je «kult slabosti in mlahavosti, revščine in strahopetnosti», orientalska zel, ki se v evropskih tleh ni mogla za-

koreniniti. Današnji boj med zapadnim in vzhodnim duhom je predmet eseja «Mistika preroda z Orientom». V era v aziatizem je bila po Götzu najbolj razkrojevalen činitelj povojnega sveta.

Nadaljnji eseji so posvečeni posebnim pojavom: razbitju individualitete pri Proustu in drugih, Freudovi mistiki podzavesti, Proustovi destrukciji človeške osebnosti («Iskanje izgubljenega časa» je tretja knjiga, ki jo Götz uvršča pod tip Dantejevega «Pekla» sodobnosti). Jean Giraudoux je značilen za labilnost človeške osebnosti, pri Paulu Morandu ugotavlja Götz novo karakteristiko sedanjosti: bes hitrosti, mistiko mobilizma in označuje njegove spise kot izraz starega, novo prepleskanega življenjskega diletantizma. Sosed Morandu je avtor «Ribičev senc» Jean Sarment, ki zastopa relativizacijo personalnosti. E. O'Neill je takisto sotrudnik pri sodobni depersonalizaciji; J. Cocteau je v svojih romanih razodel nove oblike svetobolja, prikladne tej destruktivni, zmedeni dobi. Kriza, ki jo preživlja pojem resničnosti, je predmet nadaljnjega eseja. V dolgi vrsti sodobnih tipičnih pisateljev seveda ne sme manjkati James Joyce, čigar «Ulixes» je eden najsilnejših dokumentov razkroja; Götz imenuje Joycejev svet «kaotična meglina». Razkroju vrednotnega sistema ali relativizmu je posvečena posebna studija; tu Götz ocenjuje tudi perspektivizem Španca Ortege y Gasset, ki je dotlej brezbrežnemu relativizmu začrtal meje in odprl pota k novi metafiziki, razvijajoči se iz že premaganega anarhičnega stanja v smeri k novim vrednotnim sistemom. Sledita eseja o dveh nadaljnjih značilnostih: upor u z o p e r t r a d i c i j e in z o p e r k o n f l i k t e. Bremondova «la poésie pure», poizkusi novega baroka in ogromen val romantizma, ki gre skozi največja dela sedanjosti, so predmet Götzove nadaljnje analize iz zornega kota novega individualizma. Ameriškim pisateljem je posvečen poseben esej. V treh razpravah «Lirika», «Roman» in «Drama» je Götz strnil v sintetičen «bulletin» vse važnejše analitične glasove o krizi teh panog in dostavil pregledu bolezenskih znakov tudi njih verjetne vzroke, ki spadajo v celotno diagnozo razkričane «sodobne krize». Primer Götzovega razglabljanja, ki je značilen za njegovo celotno tehniko pisanja in zlasti še za miselnost pisca «Obraza stoletja», je esej «Kriza sodobnega romana», ki je objavljen v prevodu na drugem mestu. V pestri družbi modernih Evropevc ne sme manjkati Julien Benda, pisec slovečega napada na duhovni sistem našega časa «La Trahison des Clercs».

Vendar se linija razvoja počasi dviga; pojavlja se vse več znakov premagovanja brezličnosti, nereda in razkroja. Kam se razvija današnja duhovnost in kakšne so nove forme individua-

lizma, je razložil pisec v članku o poti k individualiteti in o Henryju de Montherlantu. Da se šele zdaj pojavi esej o Paulu Valéryju? Nu, ta «največji pesniški pojav sodobne Francije» ni razkroj je v a l e c, marveč je «zagovornik individualnega, nasprotnik slabosti, polovičarstva, revščine in bolezni novega življenja in nove umetnosti. Valéry je možat, pozitiven, jasen in pronicav duh» (str. 218.). Nemška «neue Sachlichkeit» je nedvomno vredna posebne studije, v katero je Götz včlenil tudi novi naturalizem in novo rusko pripovedništvo. (Mimogrede bodi omenjeno, da pri Götzu pogrešamo podrobnejših pogledov v novi ruski svet; njegovo gledanje sodobnosti je geografsko omejeno z germanskim in romanskim svetom; toda Götz je vseskozi zapadnjak in če govori o kulturnih vrednotah, misli predvsem na vrednote zapadne Evrope.) Zbirko zaključuje esej o Georgesu Bernanosu kot predstavitelju nove «poti k Absolutnemu».

Götzova knjiga je predvsem zbirka dokumentov o sodobnosti: lahko bi jo tudi imenovali «evropski duh na natezalnici» ali kaj podobnega. Zakaj ti dokumenti so dokaz notranjih muk razdvojenega duha, ki išče v kaosu življenjskih form nov red, veliko odrešilno sintezo. Po Götzu je že premagano stanje, ko je bil naš čas protisintetičen, zgolj analitičen, t. j. razkrojevalen. Kakšna nova filozofija in kakšna nova umetnost bo nastala iz novega individualizma, ki že kristalizira duhovne sile? Pisec «Obraza stoletja» je preveč racionalist, da bi nam mogel dati zadovoljiv odgovor. Götz namreč izključuje novo psihologijo podzavestnega in odklanja slednji misticizem. Brez dvoma je jasna misel edina pot iz sedanjega kaosa, vendar je le-ta zgolj sredstvo, ne pa cilj. Poleg misli si bo v umetnosti in sploh v duhovnem svetu še dalje lastil naravno pravico — sen, neusahljivi vir mistike.

Götzova knjiga «Obraz stoletja» je kot kritika sodobnega stanja v evropski miselnosti in slovstvu delo, ki znatno presega lokalni okvir češtva in ima v nekem zmislu evropski pomen. Samo ob sebi se ume, da niti Götzov izredno široki razgled ne more zajeti vsega in da bi bilo treba «obraz stoletja» preizkusiti n. pr. še v likovni umetnosti in godbi, v svetu znanstvenih teorij, v političnem in socialnem življenju. Danes ne smatramo filozofije in pesništva za edino področje, ki razodeva obličje svojega časa, kakor niso umetniki in pesniki edini razkrojevalci in oblikovalci duhovnega življenja. Toda vse krize in vse tegobe našega časa se brez dvoma najbolj odražajo na najbolj občutljivejšem organu in le-tega je Götz preiskal s takim znanjem in toliko resnostjo, da njegovo knjigo «Tvář století» lahko uvrstimo med najznačilnejša dela te vrste v sodobnem evropskem slovstvu. Z njo je bila možato in brez ozirov